

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Kapitał ludzki w środowisku lokalnym - zarys założeń badawczych

Author: Adam Bartoszek

Citation style: Bartoszek Adam. (2012). Kapitał ludzki w środowisku lokalnym - zarys założeń badawczych. W: A. Bartoszek, U. Swadźba (red.), "Aktywizacja edukacyjna i zawodowa mieszkańców a jakość życia w miastach peryferyjnych" (S. 11-36). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Adam Bartoszek

Kapitał ludzki w środowisku lokalnym — zarys założeń badawczych

Prezentowane opracowanie przedstawia wyniki badań przeprowadzonych przez zespół pracowników Zakładu Socjologii Gospodarki, Organizacji i Metodologii Badań Społecznych Instytutu Socjologii Uniwersytetu Śląskiego w ramach projektu badawczego finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (N N116201433) pod tytułem „Aktywizacja i degradacja kapitału ludzkiego w środowisku lokalnym. Studium następstw ruchliwości edukacyjnej i zawodowej dla jakości życia w miastach peryferyjnych”¹.

Głównym celem projektu było zdiagnozowanie edukacyjnej i zawodowej aktywności zasobów ludzkich w miastach znajdujących się w przestrzennej i gospodarczej odległości od regionalnych centrów rozwojowych. Pojęcie kapitału ludzkiego jest tu rozważane jako potencjał zasobów ludzkich o określonym układzie cech społeczno-demograficznych oraz edukacyjnych i zawodowych, sprzężonych w środowisku lokalnym z instytucjonalnymi i infrastrukturalnymi narzędziami działania, których aktywizacja kształtuje określoną jakość życia mieszkańców, definiowaną przez ich poczucie zadowolenia z warunków życia w mieście.

1. Teoretyczne przesłanki badań kapitału ludzkiego w środowisku miejskim

Problematyka kapitału ludzkiego znajduje się w centrum rozważań poświęconych efektywności inwestycji w edukację zasobów ludzkich już

¹ Skład zespołu badawczego: kierownik grantu Adam Bartoszek oraz Urszula Swadźba, Bożena Pactwa, Leszek A. Gruszczyński, Marek Dziewierski i Rafał Muster.

od początku lat 60. XX wieku. Klasyczne koncepcje kapitału ludzkiego skupiały uwagę na inwestowaniu w rozwój formalnej edukacji oraz w jakość kwalifikacji pracowniczych, które decydują o produktywności zasobów ludzkich i o różnicowaniu się poziomu dochodów jednostek, przedsiębiorstw oraz krajowych gospodarek. Ekonomiści, tacy jak Jacob Minzer czy Theodore W. Schulz, rozwijali modele kapitału ludzkiego, definiujące go jako sumę wiedzy uzyskiwanej w szkole, rozbudowywanej poprzez doświadczenie nabywane w pracy². W tych klasycznych modelach zasoby kapitału ludzkiego wiązano także z inwestowaniem w zdrowie, doksztalcanie się oraz w czas wolny społeczności, uznając je łącznie za źródła osiąganego przez nie dobrobytu³. Szersza dyskusja o roli nakładów na edukację, szkolenie kadr, opiekę zdrowotną i kształtowanie jakości życia rodzinnego jako źródeł niematerialnego kapitału ludzkiego, który zwiększa efektywność zachowań na rynku pracy, rozpoczęła się wraz z serią publikacji Gary’ego Beckera⁴. To on jako ekonomista zajmował się badaniem struktur rodzin, typami wykluczeń społecznych oraz stylami konsumpcji, czyli kulturowymi czynnikami określającymi racjonalną akumulację lub degradację kapitału ludzkiego⁵. Na zjawisko deprecjacji kapitału ludzkiego wskazywał także Yorman Ben-Porath, pojmując je jako efekt maksymalizacji nakładów na rozwój kwalifikacji bez dostosowywania ich do sytuacji na rynku pracy oraz konkretnego etapu kariery zawodowej jednostki⁶.

Obecnie problematyka kapitału ludzkiego (wraz z modą na dyskurs o kapitale społecznym) znajduje się w centrum rozważań poświęconych efektywności inwestycji w edukację zasobów ludzkich i rozwój regionalny. Zarówno w zagranicznej, jak i polskiej literaturze naukowej są to zagadnienia wciąż popularne i rozwijane. W przeglądowym opracowaniu modeli kapitału ludzkiego Krzysztof Cichy i Krzysztof Malaga, przypominając pierwsze koncepcje Minzera, Szultza, Beckera, Ben-Poratha, zestawiają je z modelami rozwoju kapitału ludzkiego z lat 1988—2005,

² Na przykład model zaproponowany przez Jacoba Mincera. Por. J. MINCER: “Investment in Human Capital and Personal Income Distribution”. *Journal of Political Economy* 1958, vol. 66, s. 281—302.

³ T.W. SCHULTZ: “Investment in Human Capital”. *Economic Review* 1961, no. 51, s. 1—17.

⁴ G.S. BECKER: “Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis”. *Journal of Political Economy* 1962, vol. 70, s. 9—49; IDEM: *Human Capital: An Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Columbia, NY and London 1964.

⁵ IDEM: *The Economics Approach to Human Behavior*. Chicago 1976 (wyd. polskie: *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*. Przeł. H. HEGEMAJEROWA, K. HEGEMAJER. Warszawa 1990).

⁶ Y. BEN-PORATH: “The Production of Human Capital and the Life Cycle of Earnings”. *Journal of Political Economy* 1967, vol. 75, s. 352—365.

które rozpropagowali Robert Lucas, Charles I. Jones czy Rodolfo Manuelli i Ananth Sechadri⁷. W tych ujęciach wskazuje się na różne procesy akumulacji kapitału ludzkiego (przez formalną edukację lub nabywanie zawodowego doświadczenia) oraz analizuje dynamikę jego wykorzystania w powiązaniu z rynkiem pracy, z dostępnymi na nim technologiami oraz dyfuzją dochodów i inwestycji⁸.

Źródła aktywizacji kapitału ludzkiego współcześnie są definiowane szeroko, a dokumentacja jego znaczenia weryfikowana jest w porównaniach międzynarodowych, na przykład przez S. Blöndala, S. Fielda i N. Girouanda⁹. W tych opracowaniach uwzględniane są wyzwania pojawiające się w procesie ustawicznego kształcenia kapitału ludzkiego, wynikające z dynamicznej konkurencji i procesów inwestycyjnych w zglobalizowanej gospodarce¹⁰. Szczególnie wyraźnie akcentuje się wpływ na aktywizację kapitału ludzkiego postindustrialnych technologii, standaryzacji wiedzy i polityki sprzyjającej migracji kwalifikowanej siły roboczej¹¹.

Wielu autorów powtarza, że „warunkiem wysokiej jakości i wartości kapitału ludzkiego jest zdolność jego efektywnego wykorzystania”¹². Wokół tego problemu toczy się obecnie szeroka dyskusja, którą jako jeden z pierwszych zainicjował Peter Drucker, pisząc w 1993 roku o gwałtownym wzroście nakładów na uzyskanie wyższego wykształcenia przy braku gwarancji jego adekwatnego wykorzystania. Rośnie również znaczenie osobistych wyborów i aktywności w zdobywaniu użytecznych kwalifikacji¹³. Według P. Druckera wkroczyliśmy w okres rozwoju edukacji o otwartym charakterze, a „im większe kwalifikacje posiada dana osoba, tym

⁷ K. CICHY, K. MALAGA: *Kapitał ludzki w modelach i teorii wzrostu gospodarczego*. W: *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*. Red. M. HERBST. Warszawa 2007, s. 18—52.

⁸ Ibidem, s. 50—52.

⁹ S. BLÖNDAL, S. FIELD, N. GIROUAND: “Investment in Human Capital Through Post-Compulsory Education and Training”. *OECD Economic Department Working Paper* 2002, no. 33. Dostępne w Internecie: [http://www.oilis.oecd.org/oilis/2002doc.nsf/LinkTo/NT00002F7A/\\$FILE/JT00129531.PDF](http://www.oilis.oecd.org/oilis/2002doc.nsf/LinkTo/NT00002F7A/$FILE/JT00129531.PDF).

¹⁰ Por. J. TEMPLE: “Growth effects of educational and social capital in the OECD countries”. *OECD Economic Studies* 2001, no. 33, s. 57—101; J. ALCACER: *The Role of Human Capital in Foreign Direct Investment, Beyond Transition*. OECD Development Centre, Paris 2000.

¹¹ M. HUSZ: *Human Capital, Endogenous Growth, and Government Policy*. Frankfurt am Main 1998; L. HENDRICKS: *How do Taxes Affect Human Capital? The Role of Intergenerational Mobility*. UNC Chapel Hill, CESifo, October 1999.

¹² T. MICHALCZYK, S. MUSIOŁ: *Kapitał ludzki i społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny w świetle nowej analizy instytucjonalnej*. W: *Kapitały ludzkie i społeczne a konkurencyjność regionów*. Red. M.S. SZCZEPAŃSKI, K. BIERWIACZONEK, T. NAWROCKI. Katowice 2008, s. 62.

¹³ P. DRUCKER: *Społeczeństwo pokapitalistyczne*. Przeł. G. KRANS. Warszawa 1999.

więcej kształcenia będzie potrzebowała”¹⁴. Prowadzone są także analizy wskazujące mitologizację rozwoju kapitału ludzkiego ujmowanego jako formalnie nieograniczony zasób zdolności i kompetencji — na przykład w pracy P. Boucharda¹⁵. Ważne hipotezy o źródłach deprecjacji kapitału ludzkiego formułują portugalscy socjologowie: M. Mendes de Oliveira, M.C. Santos oraz B.F. Kikerb (2000). Ich zdaniem zjawisko to powodowane jest obecnie przez: ponadmiarowe kształcenie akademickie, które jest słabo powiązane z praktycznymi umiejętnościami zawodowymi, oraz przez szybki rozwój technologii wytwórczych i marketingu rynkowego, wywołujący nieadekwatność edukacyjnych wyborów młodzieży do realnych wymagań rynku pracy. Silnie akcentowane jest tu znaczenie programów służących aktywizacji zawodowej osób nieznajdujących adekwatnego do swoich kwalifikacji zatrudnienia na lokalnych rynkach pracy. W tym aspekcie mówi się wprost o bezrobociu jako zjawisku powodującym dezaktywację i degradację kapitału ludzkiego¹⁶.

W kontekście wspomnianych analiz stawiane są pytania o aktywizację kapitału ludzkiego na poziomie społeczności lokalnych małych i średnich miast. Są to pytania zarówno ekonomistów, jak i badaczy społecznych. Dostęp do edukacji zawodowej i wyższej jest bowiem w miastach peryferyjnych często ograniczony do kształcenia w zakresie niezbędnym dla obsługi lokalnych firm i przedsiębiorstw.

Enrico Moretti za oczywiste uważa powiązanie wyższego poziomu edukacji z osiągnięciem przez jednostki wyższych dochodów, natomiast społeczne korzyści z inwestowania w kapitał ludzki są wciąż przedmiotem uważnych studiów. Zdaniem tego autora w analizie wpływu nakładów na edukację, na pozyskiwanie jednostek o wyższych zasobach kapitału ludzkiego, rozwój miejskich, lokalnych i regionalnych społeczności należy uwzględniać wiele czynników. Polityka lokalnych władz, oparta na subsydiowaniu edukacji, wspieraniu firm z sektora nowych technologii lub usług opartych na wiedzy, mimo że zmienia środowisko zatrudnienia i przyczynia się do podnoszenia standardów pracy, nie zapewnia automatycznie wzrostu kapitału ludzkiego. Ani lokalna polityka endogenicznego rozwoju, ani też procesy inwestycyjne realizowane z zewnątrz nie zapewnią równomiernego nasycenia miasta wyższymi dyspozycjami kapitału ludzkiego. Obszary związane z wyższą edukacją, nowoczesną produkcją i rozwiniętymi usługami kształtują nie tylko wysokie docho-

¹⁴ Ibidem, s. 166.

¹⁵ P. BOUCHARD: “Training and Work: Some Myths About Human Capital Theory”. In: *A Canadian Reader in Adult Education*. Eds. B. SPENCER, S. SCOTT. Toronto 1998, s. 33—68.

¹⁶ M. MENDES DE OLIVEIRA, M.C. SANTOS, B.F. KIKER: “The Role of Human Capital and Technological Change in Overeducation”. *Economics of Education Review* 2000, no. 2(19), s. 199—206.

dy, lecz również wyższe koszty życia. Rosną koszty utrzymania nowoczesnych firm, wzrastają ceny gruntów i wysokość płaconych podatków oraz nakłady na utrzymanie infrastruktury¹⁷. Zatem nakłady na edukację oraz rozwój aspiracji kształceniowych przyczyniają się do rozwoju i aktywizowania kapitału ludzkiego, którego wykorzystanie w przestrzeni społecznej następuje poprzez lepsze wykorzystywanie dostępnej infrastruktury oraz środków wytwórczych w celu tworzenia nowych technologii i nowych produktów¹⁸. Konsekwencje rozwoju kapitału ludzkiego w lokalnym środowisku wiążą się z podnoszeniem poziomu życia i kreowaniem nowych usług zaspokajających rozbudowane potrzeby i wartości, a także oznaczają powstawanie konkurencyjnych firm i nowych sieci społecznych. Zwraca na to uwagę Karl Brighölzer, dowodząc, że kapitały ekonomiczny i infrastrukturalny regionu (społeczności lokalnych) powinny być użytkowane w nowoczesnych sieciach społecznej kooperacji opartych na wiedzy i włączaniu szerokich środowisk w działania rozwojowe¹⁹. Zatem dla analizy czynników aktywizujących lub degradujących aspiracje ludzi zakorzenionych w lokalnych środowiskach miasta należy odwołać się do kategorii kapitału społecznego. Kapitał społeczny tworzony jest przez nabywanie określonego układu wartości regulujących sieć kontaktów społecznych, które zdolna jest nawiązywać jednostka lub jej partnerzy, funkcjonując w środowisku lokalnym. W przypadku krajów i regionów, w których dominują tradycyjne nieformalne więzi społeczne (zasada rodzinnego i grupowego egoizmu, zamykanie się na uczestnictwo w projektach obywatelskich, preferowanie ekskluzywnych grup interesów) pojęcie to uwypukla zagrożenie dobra wspólnego przez mechanizmy amoralnego familizmu, nepotyzmu i korupcji. To właśnie lokalne środowiska małych i średnich miast, a nawet całych tradycyjnych regionów, nasycone są owymi ekskluzywnymi społecznościami, utrwalającymi społeczną bierność oraz zakorzeniony w ich kulturze opór przed innowacyjnością. Definiując tego typu kapitały społeczne jako spajające (*bonding social capital*) Robert Putnam opisuje ich rolę jako podtrzymującą wzajemną solidarność dzięki pomocy oraz potwierdzaniu nadanych tożsamości i pozycji społecznych²⁰. Drugi z wyróżnionych

¹⁷ E. MORETTI: "Human Capital Externalities in Cities". *NBER Working Paper*, April 2003, no. 9641, s. 2—3.

¹⁸ D.A. OLANIYAN, T. OKEMAKINGE: "Human Capital Theory: Implication for Educational Developments". *European Journal of Scientific Research* 2008, vol. 24, no. 2, s. 159.

¹⁹ K. BRIGHÖLZER: *Lokalny rozwój gospodarczy i jego potencjał*. W: *Z teorii i praktyki gospodarki społecznej*. Red. E. LEŚ, M. OŁDAK. Warszawa 2006, s. 35.

²⁰ R.D. PUTNAM: *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York 2000 (wyd. polskie: *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*. Przeł. P. SADURA, S. SZYMAŃSKI. Warszawa 2008, s. 37—41).

przez niego typów kapitału społecznego, zwany pomostowym (*bridging social capital*), oddziałuje inkluzywnie, czyli łączy we wspólne działanie ludzi z różnych grup dzięki postawie uogólnionej wzajemności oraz „promieniowi zaufania”. Przeciwdziała on ksenofobii, podtrzymuje wartość wspólnego dobra, osiąganego przez współdziałanie ludzi łączących się w realizację interesów zbiorowości zewnętrznych²¹. Dobrze uzupełnia te dwie kategorie trzecie pojęcie kapitału — łączącego ludzi hierarchicznie, czyli linowego (*linking social capital*), który tworzą struktury korporacyjne, budując sieci służące aktywizacji profesjonalizowanych zasobów ludzkich. Ich obecność w strukturach lokalnych i regionalnych staje się narzędziem mobilizacji kapitału ludzkiego i kształtowania sieci powiązań z zewnętrznym, krajowym i ponadnarodowym, otoczeniem rynkowym.

Pomostowy kapitał społeczny, wytwarzając inkluzywne relacje, zwiększa gęstość więzi pomiędzy autonomicznymi grupami i stowarzyszeniami w społeczeństwie obywatelskim, łączy celowo, zadaniowo poziom aktywności grup nieformalnych z poziomem zinstytucjonalizowanych działań zbiorowych. Kiedy natomiast dominuje kapitał ekskluzywny, brakuje zaufania społecznego do instytucji lokalnych, panuje wzajemna nieufność pomiędzy różnymi środowiskami. Wówczas instytucje administracyjne są zmuszone do kreowania inicjatyw obywateli i opieki nad ludźmi niezdolnymi do samoorganizacji. Zatem dla jakości kapitału ludzkiego i zdolności jego uaktywniania kluczowe znaczenie ma kategoria uogólnionego zaufania do innych, o czym obszernie pisał Francis Fukuyama²². Autor ten szeroko dokumentował ekonomiczne zyski płynące z kapitału społecznego obecne w różnych kulturach narodowych i biznesowych²³.

Funkcjonowanie zbiorowości ludzkich odbywa się zawsze w sposób konkurencyjny. Kapitał społeczny małych i średnich miast zostaje wytworzony w sieciach wzajemnego wsparcia i tworzy potencjalne więzi solidarności. Adresatami tej solidarności mogą być osoby z własnego środowiska rodzinnego, zawodowego lub jest ona rzutowana na osoby o niższym statusie, zmarginalizowane, oraz na instytucje i środowiska realizujące obywatelskie cele wspólnotowe. Odnoszenie się jednostek do instytucji publicznych, organizacji stowarzyszeniowych i do ludzi z innych niż własna warstw lub klas społecznych, świadczy o funkcjonowaniu kapitału stowarzyszeniowo-obywatelskiego. Według konceptualiza-

²¹ Zob. M. FRYKOWSKI, P. STAROSTA: *Kapitał społeczny i jego użytkownicy*. „Przegląd Socjologiczny” 2008, t. LVII/1, s. 43—45.

²² F. FUKUYAMA: “Social Capital and Civil Society”. *IMF Working Paper*, April 2000, s. 4—5.

²³ IDEM: *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. Przeł. A. ŚLIWA, L. ŚLIWA. Warszawa—Wrocław 1997.

cji Marii Theiss kapitał stowarzyszeniowo-obywatelski współwystępuje z kapitałem powiązań prywatno-instytucjonalnych, w którym na poziomie mezo, w środowisku miejskim, zachodzi „nakładanie się na siebie różnych, częściowo antagonistycznych, a częściowo wspierających się sieci społecznych”²⁴. Strukturalne źródła antagonistyczności relacji opartych na zróżnicowaniu form kapitałów społecznych najlepiej definiuje teoria Pierre’a Bourdieu. Źródłami tymi są habitus klasowy jako kapitał kulturowy obejmujący zasób symbolicznych i nawykowych wzorców różnicowania gustów oraz stylów życia, które łącznie uprawomocniają istniejące nierówności społeczne. Edukacja stanowi proces przekształcania pierwotnego habitusu jednostki w habitus wtórny, ucieleśniający w niej zinstytucjonalizowaną, politycznie uprawomocnioną kulturę i uprzedmiotowioną rzeczywistość symboliczną, potwierdzaną między innymi zdobytymi dyplomami i kompetencjami zawodowymi. Według Pierre’a Bourdieu i Jeana C. Passerona ów kapitał kulturowy jest najsilniej warunkowany przez wykształcenie i zawód ojca oraz osiągnięcia szkolne jednostki²⁵. Współcześnie jest coraz więcej rodzin niepełnych lub zrekonstruowanych, w których maleje rola kapitału kulturowego ojca i naśladowania jego stylu życia. Badanie procesów kulturowej transmisji międzypokoleniowej w środowisku małych i średnich miast o słabej stratyfikacji klasowej powinno zmierzać raczej do wskazania aspiracji edukacyjnych i kierunków migracji młodego pokolenia w powiązaniu z cechami głów gospodarstw domowych. Nie traci na znaczeniu relacja pomiędzy zasobami kapitału ekonomicznego a zdolnościami do pomnażania kapitału kulturowego, co wynika z zapewnienia dzieciom i młodzieży dostępu do prestiżowych szkół oraz kierunków edukacji. Szczególnie dla osób z małych miast to edukacyjna rozbudowa kapitału kulturowego kształtuje szanse na włączenie się w nowe sieci powiązań i aktywizację jednostkowego kapitału społecznego²⁶. Przedmiotem uwagi badawczej powinno być zjawisko ruchliwości edukacyjnej i zawodowej, które towarzyszy procesom aktywizacji różnych form kapi-

²⁴ M. THEISS: *Krewni, znajomi, obywatele: kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna*. Toruń 2007, s. 164. Autorka w swoich badaniach zdefiniowała na poziomie gospodarstw domowych następujące kapitały społeczne: formalny, rodzinny, towarzyski, pionowy i strukturalny (ibidem, s. 185—201).

²⁵ P. BOURDIEU, J.-C. PASSERON: *Reprodukcja: elementy teorii systemu nauczania*. Przeł. E. NEYMAN. Warszawa 1990, s. 130—131.

²⁶ Współzależność kapitału społecznego i kulturowego wykazują: A. BARTOSZEK: *Kapitał społeczno-kulturowy młodej inteligencji wobec wymogów rynku*. Katowice 2003, s. 62—78; C. TRUTKOWSKI, S. MANDES: *Kapitał społeczny w małych miastach*. Wyd. Warszawa 2005, s. 51—53, 60—72; K. KONECKI, P. CHOMCZYŃSKI: *Kulturowe uwarunkowania kapitału społecznego*. W: *Kapitał społeczny we wspólnotach*. Red. H. JANUSZEK. Poznań 2005, s. 129—136.

tałów składających się na kapitał ludzki funkcjonujący w małych i średnich miastach. Efektem kumulacji tych kapitałów jest zajmowanie przez aktywne jednostki wyższej pozycji w stratyfikacji społeczno-zawodowej i realizacja pożądaney jakości życia.

Teoria zasobów kapitału ludzkiego akcentuje zorientowanie sieci budowanych powiązań (formy kapitału społecznego), które są wzbogacane przez edukację szkolną i kwalifikowane kształcenie zawodowe (poziomy kapitału kulturowego) jednostek, mających dostęp do sieci instytucjonalnych i narzędzi komunikacyjnych (kapitał infra- i info-strukturalny²⁷). Analiza kapitału ludzkiego ma uzasadnienie na określonym poziomie struktury społecznej i nie redukuje jej do poziomu jednostkowego. Prowadzone w ostatnich latach polskie badania nad lokalnymi kapitałami społecznymi skupiały się głównie na problematyce zachowań obywatelskich i uczestnictwa mieszkańców w procesach rozwoju lokalnego²⁸. Ciekawe są również analizy regionalnych zróżnicowań poziomu kapitału ludzkiego, z których wynikają wnioski o trwałych dysproporcjach w jego dystrybucji, z niskimi lub średnimi wartościami dla rejonów województwa opolskiego i śląskiego²⁹. Odwołując się w naszym projekcie do poziomu lokalnego w powiązaniu z przestrzenią regionalną, za punkt wyjścia analiz uznajemy zasoby ludzkie gospodarstw domowych, których różnicowanie się zależy od warunków życia w mieście i czynników kształtujących regionalne oraz ponadregionalne migracje członków tych gospodarstw.

Najbardziej zasadne na poziomie mezzostrukturalnym jest traktowanie kapitału ludzkiego jako zasobów zagregowanych, czyli złożonych z zestawu innych form kapitałów (demograficznego, społecznego, kulturowego, strukturalnego) dostępnych w przestrzeni lokalnej i uruchamianych przez

²⁷ Kapitał infrastrukturalny jest uwzględniany w badaniach nad czynnikami rozwoju regionalnego m.in. przez R. Geislera, który nawiązuje do prac zespołu M. KITSON, R. MARTIN, P. TYLER: *Regional Competitives: an Exclusive yet key Concept?* „Regional Studies” 2004, vol. 38, no. 9. Por. R. GEISLER: *Cnoty obywatelskie jako struktury poznawcze w rozwoju regionalnym. Przypadek województwa śląskiego*. Tychy 2008, s. 91; IDEM: *Życie i mieszkać w Tychach. Rola kapitału infrastrukturalnego w rozwoju miasta*. W: *Cnoty i instytucje obywatelskie w społeczności lokalnej*. Red. M.S. SZCZEPAŃSKI, P. ROJEK. Tychy 2001.

²⁸ *Cnoty i instytucje obywatelskie...; Utopie inkluzji. Sukcesy i porażki programów reintegracji społecznej*. Red. K.W. FRIESKE. Warszawa 2004; C. TRUTKOWSKI, S. MANDÉS: *Kapitał społeczny...; M. THEISS: Krewni, znajomi, obywatele...; Kapitał społeczny, ekonomia społeczna*. Red. T. KAZIMIERCZAK, M. RYMSZA. Warszawa 2007; P. SWIANIEWICZ, J. HERBST, M. LACKOWSKA, A. MIELCZAREK: *Szafarze darów europejskich: kapitał społeczny a realizacja polityki regionalnej w polskich województwach*. Warszawa 2008.

²⁹ K. MALAGA: *Nierówności regionalne w Polsce na tle neoklasycznych modeli wzrostu*. W: *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*. Red. M. HERBST. Warszawa 2007, s. 142—144, 178—179; Por. M. HERBST: *Wpływ kapitału ludzkiego i społecznego na (krótkookresowy) wzrost gospodarczy w polskich podregionach*. W: *Kapitał ludzki i kapitał społeczny*.

różnorodne podmioty w ich zindywidualizowanych strategiach działania. Takie podejście do zasobów kapitału ludzkiego w małych i średnich miastach wymaga włączenia w analizę problematyki ruchliwości społecznej. Procesy migracyjne związane z ruchliwością edukacyjną oraz zawodową będą stymulowane także procesami zakładania nowych gospodarstw domowych w środowisku miejskim, poziomem dzietności i zamożności rodzin, aspiracjami edukacyjnymi, poszukiwaniem atrakcyjnego zatrudnienia oraz potrzebami opieki i wsparcia dla starszej generacji. Pojawia się zatem wiele zachowań członków gospodarstw domowych, częściowo spontanicznych, a częściowo opartych na planowanych strategiach życiowych, poprzez które gospodarują oni swoją energią społeczną i kompetencjami kulturowymi.

2. Konceptualizacja kapitału ludzkiego w badaniach własnych

Różnorodne definicje kapitału ludzkiego, które odnosimy do przyjętej przez nas perspektywy, szczególnie trafnie wyraża określenie Martina Husza, który stwierdza: „Przez kapitał ludzki rozumiemy czas, doświadczenie, wiedzę oraz zdolności pojedynczego gospodarstwa domowego lub pokolenia, które mogą być użyte w procesie produkcyjnym”³⁰. Taka definicja bardzo dobrze określa przesłanki naszej dalszej analizy. Szczególnym jej walorem jest wskazanie na doświadczenia i wiedzę indywidualnych członków gospodarstw domowych i na jej produktywne użytkowanie w określonym czasie. W tym opracowaniu podejmiemy problem zmian międzygeneracyjnych w zasobach kapitału ludzkiego³¹. Będziemy opisywać te zasoby pod względem różnic wynikających z płci, wieku, wykształcenia, dostępu do informatycznych narzędzi i zdolności komunikacyjnych, do ruchliwości edukacyjnej i zawodowej oraz aktywności w sieciach społecznych. W każdym z aspektów teorii kapitału ludzkiego odnajdujemy znaczenie czynników służących transferowi wiedzy i umiejętności jej przetwarzania. We współczesnych warunkach są one ściśle powiązane z technologicznymi nośnikami wiedzy sprzężonymi w systemy

³⁰ “By human capital we mean the time, experience, knowledge and abilities of an individual household or a generation, which can be used in the production process” M. Husz: *Human capital...*, s. 9.

³¹ J. MINCER, S. POLACHEK: “Family Investment in Human Capital: Earnings of Women”. *Journal of Political Economy* 1974, vol. 82(2), s. 82—106.

informatyczne, które użytkują gospodarujące wiedzą organizacje, firmy i instytucje edukacyjne. Analiza poziomu więzi społecznych, aktywności edukacyjnej oraz wykorzystywania narzędzi związanych z komunikacją i wymianą informacji będą dla nas wskaźnikami do oszacowania aktywizacji kapitału ludzkiego w badanych zbiorowościach. Kolejnym ważnym zagadnieniem, które będzie przedmiotem diagnozy lokalnych zasobów ludzkich jest wykorzystanie posiadanych kwalifikacji w toku kariery zawodowej i ich aktywne uzupełnianie w ostatnich latach.

Modelowo źródłami kapitału ludzkiego są inwestycje w rozwój zasobów wiedzy i kwalifikacji jednostek jako nośników jakościowych cech siły roboczej. To aktywność własna osób kierujących się aspiracjami edukacyjnymi, stymulowana dostępnością instytucji edukacyjnych oraz subiektywną atrakcyjnością różnych zawodów, kształtuje potencjał twórczy zasobów ludzkich obecnych w określonym środowisku społeczno-instytucjonalnym. Jednak dopiero uruchomienie tego potencjału na rynku pracy umożliwia powiązanie aktywności pracownika z potrzebami wytwórczymi społeczeństwa. Z tego powodu doświadczanie trwałego bezrobocia, podejmowanie pracy poza wyuczonym zawodem, będą oznaczać jakościową deprecjację kapitału ludzkiego jednostki. W szczególnym stopniu interesuje nas rozpoznanie, czy podejmowane zatrudnienie wymaga niższych kwalifikacji lub jest niedostosowane do rodzaju posiadanych umiejętności. W tym drugim przypadku można podjąć wysiłek przekwalifikowania lub doksztalcenia się bez zasadniczej straty uzyskanych wcześniej kompetencji. W pierwszym przypadku, podejmowania pracy poniżej formalnych kwalifikacji, następuje względnie trwała deprecjacja kapitału ludzkiego. Ważne będzie uchwycenie wpływu pracy za granicą na jakość kapitału ludzkiego emigrantów i zatrudnienia migrujących na zewnętrznych rynkach pracy.

W ujęciu międzypokoleniowym rozwoju zasobów kapitału ludzkiego według J.B. Babalooa oczekiwane jest spełnienie trzech warunków: 1) nowa generacja, zyskując nowe umiejętności, musi mieć udział w części wiedzy zgromadzonej przez wcześniejsze pokolenia; 2) nowa generacja powinna być świadoma, jak należy używać istniejącej wiedzy do tworzenia nowych produktów, wprowadzania nowych procesów i metod wytwórczych oraz usług społecznych; oraz 3) ludzie powinni być zachęceni do rozwoju zupełnie nowych idei, produktów, procesów i metod poprzez kreatywne podejście³². Badanie kapitału ludzkiego z perspektywy międzygeneracyjnej wymaga odpowiedniego określenia obiektów analizy.

³² J.B. BABALOOA: "Budget Preparation and Expenditure Control in Education". In: *Basic text in educational planning*. Ed. J.G. BABALOOA. Ibadan 2003. Podaję za: D.A. OLANIYAN, T. OKEMAKINGE: "Human Capital Theory...", s. 158.

W prezentowanym projekcie przyjęto dobór do badań gospodarstw domowych według kwotowego kryterium ich wielkości. Dane statystyczne o gospodarstwach domowych w miastach również ukierunkowują nasze analizy na tę podstawową kategorię. Jednak w socjologicznym sensie gospodarstwo domowe zazwyczaj łączy członków jednej rodziny, a oni sami kształtują swoje stosunki jako uczestnicy grupy pierwotnej. Różnica w podejściu do tej jednostki analizy pomiędzy ekonomistami i socjologami jest dobrze rozpoznawalna³³. Obierając za punkt wyjścia badania głów gospodarstw domowych, postanowiliśmy dokonać rozpoznania cech wszystkich dorosłych członków gospodarstwa domowego, aby porównać ich wzajemne dyspozycje w zakresie poziomu edukacji i aktywności na rynku pracy oraz doświadczeń migracyjnych. Uzasadnieniem takiego wyboru podstawowego obiektu analizy jest między innymi argumentacja Anny Gیزی-Poleszczuk, która twierdzi, że „funkcje pełnione przez gospodarstwa domowe i ich rola w gospodarce zależy od czynników makrosystemowych [...]. W każdym jednak przypadku gospodarstwo domowe i rodzina pozostają głównym ogniwem w procesie, który w tej pracy interesuje nas najbardziej: w procesie tworzenia kapitału ludzkiego”³⁴.

Analiza dynamiki kapitału ludzkiego w mieście obejmować będzie również zagadnienia związane z instytucjonalnym kształtowaniem warunków funkcjonowania lokalnej edukacji zawodowej oraz rynku pracy. Wiązą się tutaj dwa obszary, czynniki bezpośrednio kształtujące jakość życia mieszkańców i działania rozwojowe prowadzone przez władze samorządowe oraz inne instytucje społeczne. Według wskazań literatury źródłowej badania w małych miastach sięgają do identyfikacji peryferyjnej tożsamości lokalnej ich mieszkańców, a jednocześnie zestawiają ją z rolą elit, definiowanych jako liderzy środowisk zajmujących znaczące pozycje w swoich społecznościach³⁵. Postanowiliśmy zatem podjąć uzupełniającą próbę analizy jakościowej o charakterze etnologiczno-kulturowym. Atrakcyjne okazuje się badanie tożsamości kulturowej służące rozpoznaniu sposobów kształtowania poczucia „swojskości — obcości” w społecznościach małomiasteczkowych czy peryferyjnych (które na Górnym Śląsku zawierają komponenty częściowo napływowych elit i grup osadniczych

³³ E. KĘPIŃSKA: *Migracje sezonowe z Polski do Niemiec. Mechanizmy rekrutacji, rola rodziny i różnicowanie według płci*. Warszawa 2008, s. 22—23.

³⁴ A. GIZA-POLESZCZUK: *Przestrzeń społeczna, Rodzina jako kapitał społeczny*. W: *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany systemowej*. Red. A. GIZA-POLESZCZUK, M. MARODY, A. RYCHARD. Warszawa 2000, s. 109.

³⁵ M. ZEMŁO: *Badania małych miast*. W: *Współczesna socjologia miasta. Wielość ogłędów i kierunków badawczych dyscypliny*. Red. I. BOROWIK, K. SZTAŁTA. Wrocław 2007, s. 72—74.

oraz ludności rodzimej śląskiej, a nawet niemieckiej). Stanowi to ważną poznawczo drogę do rozpoznania sposobów waloryzacji przestrzeni miejskiej, a szczególnie jej wartości symbolicznych³⁶, rzutujących na poczucie zakorzenienia mieszkańców.

3. Problematyka jakości warunków życia w mieście

Według Amira J. Fazgalicia ważna jest analiza produktywności działań jednostek administracji samorządowych w środowisku gminnym i regionalnym. Autor ten zwraca uwagę, że o jakości wiedzy użytkowanej w lokalnych (i regionalnych) sieciach społecznych decydują: jakość zasobów ludzkich w aparacie władzy państwowej i samorządowej, dostęp do wiedzy i edukacji, zdolność absorpcji wiedzy na poziomie lokalnym, kompetencje cywilizacyjne społeczności lokalnych³⁷.

Problematyka jakości życia sama w sobie stanowi złożony problem badawczy. Nie podejmujemy się w naszym projekcie formułowania nowej koncepcji operacjonalizującej ten konstrukt teoretyczny. W socjologicznym oglądzie jakość życia ma swój subiektywny sens poczucia zadowolenia jednostki z warunków zbiorowej egzystencji. Oznacza to opisywanie stanu relacyjnego, który nie tyle ma charakter normatywny czy zobiektywizowany ekonomicznie wskaźnikami poziomu życia, ile zakorzeniony jest w fenomenologicznym i psychospołecznym kontekście oczekiwań, aspiracji i stanów osiąganym dzięki sieci powiązań rodzinnych i sąsiedzkich z zamieszkiwaną przestrzenią życia codziennego w środowisku lokalnym. Zasoby i dobra instytucjonalne, ich funkcjonalność wobec potrzeb i oczekiwań mieszkańców są dla każdej jednostki zamieszkującej małe lub średnie miasto dość czytelnym układem odniesienia. Na znaczenie porównawczych wniosków płynących z codziennego doświadczenia warunków życia zwraca uwagę między innymi Augustyn Bańka, Janusz Czapiński i inni autorzy operujący pojęciem „jakość życia”³⁸.

³⁶ G. ODÓJ: *Tożsamość kulturowa społeczności małomiasteczkowej jako przedmiot badań etnologicznych*. W: *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach. Tożsamość osób, zbiorowości, instytucji*. Red. L. DYCZEWSKI, D. WADOWSKI. Lublin 2009, s. 65—66.

³⁷ A.J. FAZLAGIĆ: *Dylematy związane z decentralizacją/centralizacją państwa w kontekście kapitału intelektualnego regionów i gospodarki opartej na wiedzy w Polsce*. Referat wygłoszony na konferencji „Kapitał intelektualny Lubelszczyzny — Badania potencjału regionu”. Kazimierz Dolny, kwiecień 2006.

³⁸ A. BAŃKA: *Jakość życia a jakość rozwoju. Społeczny kontekst płci, aktywności i rodziny*. W: *Psychologia jakości życia*. Red. A. BAŃKA. Poznań 2005, s. 11—78; J. CZAPIŃSKI:

Próba oceny jakości życia w mieście zostanie oparta na diagnozie zadowolenia z szeregu warunków oddziałujących na sytuację badanych gospodarstw domowych. Członkowie zespołu badawczego zrealizowali wiele badań opisowych opartych na indeksowaniu funkcjonalnych warunków życia w miastach regionu. Metodologia sondażowego badania warunków życia w miastach jest wypracowaną formą diagnozowania subiektywnego stosunku ich mieszkańców do problemów ładu funkcjonalnego i społecznego³⁹. Kontekstowe rozważania nad czynnikami kształtującymi jakość życia można wiązać również z charakterystyką stylów życia, jednak jak wskazują analizy badaczy w warunkach małych i średnich miast: „[...] style życia są rutynowymi praktykami, które odpowiadają nawykom życiowym, sposobom ubierania się, zachowania i zwyczajom spotykania się w ulubionych miejscach”⁴⁰. Będziemy jednak chcieli odwołać się do doświadczenia własnej codzienności mieszkańców badanych miast i postrzegania ewentualnych różnicowań stylów życia i pozycji stratyfikacyjnych innych niż własna grup mieszkańców. Problemy te obejmujemy analizą jakościową w postaci pogłębionych wywiadów. Oceny jakości życia są istotne jako motywator aktywności mieszkańców na rzecz poprawy swoich warunków bytowania, w tym także migracji.

Czynnikiem szczególnie ważnym w ocenie aktywności mieszkańców w badanych miastach będzie diagnoza przesłanek ich horyzontalnej ruchliwości, czyli napływu i emigracji osób pomiędzy środowiskami lokalnymi i ocena ich konsekwencji dla zasobów miejscowego kapitału ludzkiego. Rozróżnienie migracji wewnętrznych i zewnętrznych oraz ich efektów — „awansu społecznego” lub „degradacji” — w stosunku do stanu wyjściowego stanowi dla nas ważny punkt odniesienia do tych podstawowych rozróżnień z literatury przedmiotu⁴¹. Obecnie szczególnie dotkliwie odczuwany na poziomie lokalnych społeczności może być odpływ zasobów siły roboczej emigrującej za granicę. Przemieszczanie się wykształconych kadr, szczególnie ludzi młodych zdobywających wy-

Zadowolenie z poszczególnych dziedzin i aspektów życia. W: *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków.* Red. J. CZAPIŃSKI, T. PANEK. Warszawa 2008, s. 149—159; T. ROSTOWSKA: *Psychospołeczne aspekty jakości życia.* W: T. ROSTOWSKA: *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia.* Kraków 2008, s. 15—21.

³⁹ A. BARTOSZEK, L.A. GRUSZCZYŃSKI, M.S. SZCZEPAŃSKI: *Miasto i mieszkanie w społecznej świadomości. Katowiczanie o Katowicach.* Katowice 1997, s. 15. Zob. też: A. BARTOSZEK, L.A. GRUSZCZYŃSKI: *Województwo katowickie '96. Obraz życia i jego warunków w świadomości mieszkańców. Raport o rozwoju społecznym UNDP.* Katowice 1996.

⁴⁰ M. PIRVELI: *Przemiany społeczne a antropologia codzienności w mieście okresu przemian.* W: *Przemiany struktury przestrzeni miast w sferze funkcjonalnej i społecznej.* Red. J. SŁODCZYK. Opole 2004, s. 227.

⁴¹ Zob. Z. KAWCZYŃSKA-BUTRYM: *Migracje. Wybrane zagadnienia.* Lublin 2009, s. 10—17.

kształcenie wyższe, poza środowiska pierwotne jest zjawiskiem wysoce niepokojącym, ponieważ osoby o najwyższej jakości kapitału intelektualnego poszukują szans życiowych w bardziej konkurencyjnym otoczeniu. Z tego względu rosnący poziom edukacji nie daje w krótkookresowej perspektywie efektów przewyższających wysokie wskaźniki bezrobocia, a wręcz sprzyja utrwalaniu strukturalnej nierównowagi pomiędzy podażą kwalifikowanej siły roboczej ponad potrzeby i możliwości jej lokalnej absorpcji. Poziom ruchliwości zasobów ludzkich i konieczność reorientacji kwalifikacji, jakimi dysponują osoby pozostające bez pracy lub zatrudnione nieadekwatnie do swoich zawodowych umiejętności i aspiracji, są to także ograniczenia w efektywnym gospodarowaniu kapitałem ludzkim miast peryferyjnych. Nawiązemy tu do różnych aspektów procesu migracji ze środowisk lokalnych Opolszczyzny oraz województwa śląskiego, które przeanalizujemy w kontekście tożsamości etnicznej i tożsamości pogranicza społeczno-kulturowego⁴². Bardzo wyraziste są motywacje zarobkowe, ale także motywacje poznawcze, edukacyjne oraz samorealizacyjne obecne szczególnie wśród młodego pokolenia⁴³.

4. Peryferyjność jako relacyjna perspektywa rozwojowa

Historycznie peryferyjność małych i średnich miast w Polsce może być wiązana z centralizacją procesów zarządzania w warunkach realnego socjalizmu. Wytworzony wówczas system instytucji społecznych oraz alokacji przedsiębiorstw i sektorów gospodarczych stanowią ważną spuściznę strukturalną oraz kulturową, którą można interpretować w kategoriach teorii „rozwoju zależnego”. Funkcjonujące w polskiej literaturze podejścia badawcze do rozwoju lokalnego już w tamtym czasie wiązano z perspektywą relacji centro-peryferyjnych. Czynił tak jako jeden

⁴² Por. na przykład: *Społeczności lokalne: postawy migracyjne młodych Polaków*. Red. A. ŚLIZ. Opole 2008.

⁴³ Badania nad migracyjnymi postawami młodzieży Opolszczyzny ukazują nie tylko ekonomiczne motywacje wyjazdów. Są nimi również: poszukiwanie pracy dającej dobre zarobki, ale też chęć poznania świata, doksztalcenie się, nauka języków obcych, możliwość poznania ciekawych ludzi, chęć udowodnienia, że jest się samodzielnym, szansa na kontynuowanie kariery zawodowej w zagranicznych firmach, zachęta znajomych, kontakty rodzinne, możliwość wzbogacenia się. Zob. A. KRASNODĘBSKA: *Opolska młodzież wobec zagranicznych migracji zarobkowych*. W: *Społeczności lokalne...*, s. 110.; T. SOŁDRA-GWIŹDŹ, O. GWIŹDŹ: *Zamiany migracyjne młodzieży Opolszczyzny (rozważania na podstawie badań empirycznych)*. W: *Społeczności lokalne...*, s. 121.

z pierwszych Bohdan Jałowicki, wskazując za M. Bassandem mechanizmy zależności peryferyjnych względem polityczno-administracyjnych i gospodarczych centrów jako jeden z pięciu sposobów ujmowania społeczności lokalnych (inne to: podejście monograficzne, ekologiczne, systemowe i typologiczne)⁴⁴.

Transformacja społeczno-gospodarcza i udana reforma samorządowa zwiększają adaptacyjność społeczności lokalnych, ale nie zmieniają mechanizmu „asymetrycznej współzależności”⁴⁵. W ramach tej teorii „peryferie” — jak pisze Henryk Chołaj — „utrzymują ukształtowane historycznie różnorodności, przejmując stopniowo nowe cechy, jednak pochodzenia egzogenicznego. W konsekwencji ich systemy społeczne mają charakter przejściowy, przy braku komplementarności kulturowej, z wieloma heterogenicznymi cechami, często niefunkcjonalnymi w stosunku do nowej cywilizacji. «Centrum» mające cechy wyższości, przejawia silne tendencje do dominacji, a tym samym kształtowania stosunków ekonomicznych na swoją korzyść”⁴⁶. Tak kształtowana peryferyjność wzmacniana jest przez poczucie marginalizacji regionów i wykluczenia z priorytetów rozwojowych ze strony centrum — co na Górnym Śląsku zaowocowało koncepcją „kolonizacji wewnętrznej” i poczuciem „śląskiej krzywdy”. Procesy transformacji gospodarki post-socjalistycznej skutkowały wysokimi wskaźnikami bezrobocia. Ich efektem było, mówiąc za M.S. Szczepańskim, wytworzenie, szczególnie na Górnym Śląsku, szerokich rzesz „ludzi zbędnych”, którzy albo podjęli wysiłek adaptacji do nowych warunków, albo funkcjonują w tym regionie jako „ludzie luźni”, pozbawieni nadziei na życiowy sukces⁴⁷. Proces transformacyjny uruchomił nową fazę rozwoju regionalnego, którą M.S. Szczepański ocenia jako tworzenie na katowickim Górnym Śląsku enklaw regionalnej nowoczesności z ośrodkami najnowocześniejszych technologii, edukacji, nauki oraz logistyki finansowej i transportowej⁴⁸.

⁴⁴ B. JAŁOWIECKI: *Rozwój lokalny*. „Biuletyn CPBP”. Warszawa 1989, s. 135—139. Jałowicki nawiązuje do teorii centrum — peryferie, pośrednio także promując w polskiej socjologii koncepcję Manuela Castelsa, który opisuje klasowe nierówności i postindustrialną transformację w paradygmacie neomarksistowskich teorii zależności i nowych ruchów społecznych.

⁴⁵ H. CHOŁAJ: *Transformacja systemowa w Polsce. Szkice teoretyczne*. Lublin 1998, s. 73.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Zob. *Górnicy górnośląscy — ludzie zbędni, ludzie luźni? Szkice socjologiczne*. Red. M.S. SZCZEPAŃSKI. Kraków—Katowice 1994; M.S. SZCZEPAŃSKI: *Opel z górniczym pióropuszem. Restrukturyzacja województwa katowickiego i jej społeczne uwarunkowania*. Katowice 1997.

⁴⁸ M.S. SZCZEPAŃSKI, K. WOJTASIK: *Bóg Janus na górnośląskim pograniczu*. W: *Chaos oswojony. Województwo śląskie i jego społeczne metamorfozy*. Red. M.S. SZCZEPAŃSKI, Z. ZAGAŁA. Katowice 2009, s. 19—20.

Tak ukierunkowane procesy rozwojowe stawiają przed małymi i średnimi miastami nowe wyzwania budowania samodzielnych strategii aktywizacji rozwoju lokalnego lub subregionalnego w powiązaniu z regionalnymi centrami. Żywiołowość procesów transformacji budzi wiele kontrowersji i wytwarza poczucie peryferyzacji przez brak regionalnych strategii zrównoważonego rozwoju⁴⁹.

Procesy aktywizacji zasobów ludzkich miast średniej wielkości, pozostających w niekorzystnych relacjach centro-peryferyjnych w toku kilkunastu lat transformacji, stają się dla nas przedmiotem uwagi badawczej.

W kategoriach społeczno-kulturowych warunki życia w małych i średnich miastach były w przeszłości traktowane jako pochodna procesów socjalistycznej urbanizacji i industrializacji. Pod koniec lat 80. XX wieku literatura socjologiczna i publicystyka prezentowały je jako miejsca o zaściankowej kulturze obywatelskiej, zaniedbanej infrastrukturze, pozostające w stagnacji oraz bez atrakcji kulturalno-rozrywkowych, niewydolne jeśli chodzi o zagospodarowanie i wykorzystanie potencjału ludzkiego oraz obszary subiektywnie deprecjonowane przez poczucie niższości, frustracji i upośledzenia bytowego mieszkańców⁵⁰.

Pojęcie peryferyjności jest w tym projekcie badawczym stosowane przez nas operacyjnie, jako problem społeczno-kulturowy wynikający z konfrontacji lokalnego rynku pracy i edukacji z wyzwaniami czasu globalizacji⁵¹. Inwestycje największych światowych korporacji w Polsce rodzą impuls innowacyjny, a zarazem przemiany wzorców konsumpcji i aspiracji kulturowych. Polityka państwowa oraz działania władz lokalnych służą przyciąganiu filii i oddziałów korporacji oferujących technologie i zatrudnienie. W warunkach transformacji rynkowej rośnie otwartość, ale i zależność regionalnych gospodarek. Wzrost dynamiki przemieszczania się ludności, szczególnie po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, znosi bariery migracyjne. Wysokie bezrobocie zaktywizowało aspiracje edukacyjne, a wyjazdy emigracyjne w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków życia oraz zagraniczna turystyka powodują, że Polacy stali się jednym z najbardziej ruchliwych narodów⁵². Nowe technologie komunikacji elektronicznej ułatwiają podtrzymywanie więzi w warunkach mobilności zasobów ludzkich, która jest jednym z głównych następstw procesów globalizacji. Jej wynikiem jest między

⁴⁹ Pisał o tym m.in. Robert Geisler, wskazując na endogenne potencjały i bariery kapitału społeczno-instytucjonalnego w rozwoju regionalnym. Por. na przykład: R. GEISLER: *Cnoty obywatelskie...*, s. 176—177 i n.

⁵⁰ M. ZEMŁO: *Małe miasto w badaniach...*, s. 69.

⁵¹ A. MORACZEWSKA: *Adaptacja Polski do procesów globalizacji*. W: *Oblicza procesów globalizacji*. Red. M. PIETRASIA. Lublin 2002, s. 291—299.

⁵² *IBIDEM*, s. 299.

innymi pluralizm i hybrydyzacja tożsamości, które prowadzą migrujące jednostki do wyłączenia się poza krąg rodzimej wspólnoty obywatelskiej⁵³. Dla przestrzeni lokalnych peryferyjność to swoiste zagrożenie marginalizacją społeczno-kulturową, a także wytwór procesów restrukturyzacji gospodarczej, w trakcie której dawne przemysłowe struktury rynku pracy ulegają redukcji, a nowoczesne sektory usług wymagają zaangażowania wysoko kwalifikowanych kadr. Jak zatem kształtują się dyspozycje zasobów ludzkich, dostępnych na terenie małych i średnich miast, znajdujących się poza centrum gospodarczym i administracyjnym województw opolskiego oraz śląskiego? To pytanie sformułowane zostało jako problemowy punkt wyjścia przy konstruowaniu planu naszych badań.

Chcemy rozważyć pytania: jakie czynniki najsilniej powodują migracje osób pomiędzy środowiskami lokalnymi i jakie są ich konsekwencje dla kapitału ludzkiego w danym subregionie? Obecnie szczególnie dotkliwie odczuwany jest odpływ zasobów siły roboczej emigrującej za granicę. Przemieszczanie się wykształconych kadr, szczególnie ludzi młodych zdobywających wykształcenie wyższe, poza środowiska pierwotne jest powszechnie traktowane jako zjawisko wysoce niepokojące, ponieważ osoby o najwyższej jakości kapitału intelektualnego poszukują szans życiowych w bardziej konkurencyjnym otoczeniu. Z tego względu rosnący poziom edukacji nie daje w krótkookresowej perspektywie efektów przewyższających wysokie wskaźniki bezrobocia, a wręcz sprzyja utrwalaniu strukturalnej nierównowagi między podażą wykwalifikowanej siły roboczej i potrzebami oraz możliwościami jej lokalnej absorpcji. Rozpoznanie tego efektu chcieliśmy uczynić jednym z zadań naszego projektu badawczego. W założeniach kontrastowych przyjęliśmy możliwość uchwycenia pozytywnych następstw trwałych migracji dobrze wykształconych osób poza peryferyjne środowisko. Mogą one być wzorami sukcesu dla innych zdolnych i aktywnych osób, mogą przenosić do środowiska lokalnego wzory nowoczesnych zachowań, zarówno edukacyjnych, jak i konsumpcyjnych; mogą inicjować przedsięwzięcia kulturalne, społeczne oraz biznesowe; służyć wsparciem dla swojej rodziny, motywować do reorganizacji aspiracji życiowych, itd. Zatem w takich warunkach teza o degradacji wyedukowanego kapitału ludzkiego, migrującego z lokalnej przestrzeni społeczno-gospodarczej nie będzie trafna ani podmiotowo, ani systemowo.

⁵³ J.A. SCHOLTE: *Globalizacja: krytyczne wprowadzenia*. Przeł. K. ŚLĘCZKA. Sosnowiec 2006, s. 156, 286.

5. Strategie aktywizacji zasobów ludzkich w warunkach peryferyjności

W klasycznych podejściach do relacji centrum — peryferie definiowane są procesy rozwoju naśladowczego. Ponadto zasobom ludzkim i społecznym peryferii przypisywana jest bierność, a agentom instytucjonalnym i aktorom napływającym z centrum — aktywność.

Jest to podstawowe zróżnicowanie strategii adaptacyjnych związane z relacją peryferyjności. Ogólne strategie lokalne oraz strategie własne aktorów społecznych będą więc lokować się na osi bierność — aktywność. Drugą kluczową osią strategii adaptacyjnych wobec wyzwań, jakie wnosi transformacja peryferyjnych struktur społeczno-kulturowych jest strategia imitacyjna (umacniająca i naśladowcza) lub innowacyjna (rozwojowa i zróżnicowana). Powiązanie tych dwóch osi powala na wyróżnienie czterech typów strategii: **biernie-naśladowcze**, **aktywnie-naśladowcze**, **biernie-innowacyjne** i **aktywnie-innowacyjne**. W strukturze dwuwymiarowych osi strategii te mogą być rozpisane na krzyżowych osiach wykresów (na przykład wykresu radarowego) po zestandaryzowaniu wartości skal do pomiaru tych cech.

Strategie bierne lub aktywne będą identyfikowane na poziomie zachowań członków gospodarstw domowych. Strategie naśladowcze lub innowacyjne na poziomie instytucji lokalnych realizujących politykę edukacyjną oraz wspieranie rynku pracy i reorientowanie zawodowe bezrobotnych.

Wskaźniki bierności vs aktywności oraz naśladowczych vs innowacyjnych strategii zachowań definiujemy:

A — aktywność — pasywność na poziomie gospodarstw domowych oraz ich członków objętych sondażami;

B — naśladowcze lub innowacyjne działania na poziomie instytucji lokalnych związanych z edukacją i polityką wobec rynku pracy;

C — możliwości ujmowania generalizującego przez porównania uogólnionych cech zasobów kapitału ludzkiego oraz dominujących strategii instytucjonalnych w badanych miastach.

Ad. A. Strategie pasywne lub aktywne gospodarstw domowych związane z rynkiem pracy opisywać będziemy przez reakcje ich członków na stan bezrobocia oraz przez formy aktywności edukacyjnej i zawodowej podejmowane przez nich podczas wychodzenia z bezrobocia. Ponadto uwzględnimy wskaźniki ukierunkowania edukacji na reprodukujące lub poszerzające kwalifikacje w stosunku do kwalifikacji posiadanych przez głowy gospodarstw domowych (np. dzieci wobec rodziców).

Strategie bierne (naśladowcze) reprezentują w naszym modelu analitycznym działania odtwarzające i powielające doświadczenia członków gospodarstw domowych, natomiast strategie aktywne (rozwojowe) identyfikuje się jako działania migracyjne ukierunkowane na zdobywanie nowych kwalifikacji, na pozyskiwanie nowych kompetencji lub aktywność na poziomie lokalnym związaną z przekształcaniem własnych zasobów w sposób realizujący nowe plany zawodowe i aspiracje edukacyjne członków badanych gospodarstw.

Powstaje problem wskazania indeksu cech aktywności edukacyjnej i zawodowej, który pozwoli przyporządkować badane gospodarstwa do wyróżnionych typów strategii. Wyznaczy je kierunek mobilizacji członków gospodarstwa domowego związany z podejmowanymi działaniami w sytuacjach wyboru, takich jak bezrobocie, decyzja o kierunku kształcenia oraz jego miejscu, a także oceny szans dla młodego pokolenia na udane życie w swoim mieście.

Ad. B. Kryteria oceny strategii instytucjonalnych w zakresie edukacji i rynku pracy. Wskazanie na naśladowcze lub innowacyjne oraz bierne lub aktywne strategie związane będzie ze wskaźnikami rzeczowymi typu: poziom aktywności, jeśli chodzi o składanie ofert społeczności mieszkańców w zakresie kształcenia (liczba nowych kierunków i specjalności w stosunku do tradycyjnych ofert), aktywność w kreowaniu nowych ofert edukacyjnych, rozbudowa instytucji edukacji średniej i wyższej, oferta dokształcania i profilowania kwalifikacji osób bezrobotnych; jakość w subiektywnym odbiorze działań takich instytucji jak PUP czy jednostki szkolnictwa zawodowego oraz wyższego.

Proces modernizacji przestrzeni peryferyjnych w małych i średnich miastach zależeć będzie od powiązania z centrami aktywizującymi ich rynek pracy i rynek edukacji oraz dostarczającymi wzorców administrowania usługami społecznymi.

Ad. C. Przypisanie uogólnionych cech strategiom realizowanym w przestrzeni lokalnej oraz formom zaangażowania się mieszkańców w kształtowanie nowych rozwiązań oraz przedsięwzięć publicznych.

Strategie naśladowcze na poziomie instytucjonalnym i lokalnym wiązać się mogą z powielaniem i podtrzymywaniem rozwiązań i działań wypracowanych w przeszłości (bierność) lub dostosowywaniem się do projektów wnoszonych w przestrzeń lokalną przez instytucje centrów administracyjnego oraz biznesowego.

6. Metodologia i przebieg badań terenowych

Z założeń projektu badawczego wynika ukierunkowanie analizy na opis warunków determinujących jakość życia w przestrzeni lokalnej i zakorzenienie w niej strategii życiowych mieszkańców badanych miast. Wskaźniki jakości życia w badanych miastach oparliśmy na subiektywnej ocenie warunków związanych z kilkunastoma głównymi ich wymiarami. Zostaną one zestawione w formie ogólnego indeksu poczucia jakości życia w swoim mieście. Analiza porównawcza będzie główną procedurą badawczą, odwołującą się do metody badań terenowych z uwzględnieniem jako głównych technik sondaży ilościowych. Zostaną one wzbogacone o analizy danych statystycznych i dokumentów urzędowych oraz o jakościowe wywiady pogłębione zarówno z ekspertami instytucjonalnymi, jak i z wybranymi celowo reprezentantami gospodarstw domowych.

Główną jednostką analizy jest gospodarstwo domowe, a podmiotem badanym głowy gospodarstw, które były pytane o dane pozostałych jego członków. Plan badań uwzględniał analizę cech dorosłych członków gospodarstw domowych w celu uchwycenia międzygeneracyjnej mobilności edukacyjnej i zawodowej (aktywności) zasobów ludzkich. Analiza porównawcza ruchliwości edukacyjnej i zawodowej w wymiarze międzygeneracyjnym była ważnym składnikiem charakterystyki aktywnych/pasywnych strategii adaptacyjnych w poszczególnych środowiskach lokalnych. Aktywność i pasywność diagnozowano na poziomie gospodarstw domowych przez zestawienie indeksu obrazującego ruchliwość edukacyjną, zawodową migracyjną oraz zaangażowanie społeczne ich dorosłych członków. Mieszkańcy badanych miast, w zależności od swojego poziomu zadowolenia z jakości warunków życia, powinni wykazywać słabszą lub silniejszą motywację do zamieszkiwania w nim, a jednocześnie w różnym stopniu skłaniać się do opinii, że ich miasto jest dobrym miejscem do życia dla młodych i wykształconych osób. Pomiar ich subiektywnej oceny jakości życia przeprowadzony zostanie za pomocą indeksu, który zaprojektowany został w taki sposób, aby umożliwić skalowanie ocen zadowolenia mieszkańców z uwzględnieniem ponad dwudziestu kryteriów warunków życia w miastach.

W realizowanym projekcie postawiono m. in. następujące pytania badawcze:

1. Jakie są lokalne zasoby miejskiego kapitału ludzkiego w zakresie potencjałów społeczno-demograficznych oraz ich aktywizacji na lokalnym rynku edukacji i zatrudnienia?

2. Jak następuje dostosowanie się do warunków edukacyjnych i warunków rynku pracy w małych miastach, niemających możliwości rozwoju edukacji akademickiej?

3. Jak aktywizowane są zasoby kapitału ludzkiego na lokalnym rynku pracy, a jak rozwijają je migrujący i funkcjonujący na rynkach zewnętrznych?

4. Jak na proces migracyjnego odpływu zasobów ludzkich z terenu małych i średnich miast wpływa aktywizacja edukacyjna mieszkańców?

5. Jakie są najbardziej pożądane kierunki migracji edukacyjnych i w jakim stopniu wyrażają one strategie życiowe i peryferyjność relacji (uchwycenie centrów w powiązaniu z kierunkami wyjazdów do szkół wyższych oraz na zewnętrzne rynki pracy)?

6. W jakim stopniu jednostkowe oraz lokalne strategie przeciwdziałają degradacji kapitału ludzkiego w miastach oferujących wsparcie dla aspiracji edukacyjnych ich mieszkańców na tle miast realizujących bierną politykę edukacyjną?

7. Czy zadowolenie z jakości życia w badanych miastach sprzyja aktywizacji, czy raczej bierności badanych mieszkańców?

8. Czy znacząco różnią się oceny jakości życia pomiędzy głowami gospodarstw domowych a członkami elit lokalnych w różnych miastach peryferyjnych i jak te różnice wyrażają się w ich gotowości do przekazywania młodemu pokoleniu chęci zamieszkiwania w danym mieście?

9. W jakim stopniu badane gospodarstwa domowe realizują rodzinne strategie aktywizacji edukacyjnej i zawodowej młodego pokolenia oraz czy istnieją wyraźne wzorce przekazywania wartości i kariery zawodowej ze strony elit młodszej generacji?

Analiza prezentowana w tym opracowaniu odwołuje się do metody sondażowo-porównawczej. Służy ona porównaniu edukacyjnej i zawodowej aktywności członków gospodarstw domowych jako nośników kapitału ludzkiego w powiązaniu z jakością życia w czterech miastach o średniej i małej wielkości. Technikami badań były standaryzowane kwestionariusze wywiadu oraz ankiet, uzupełniane przez wywiady swobodne dla uchwycenia etnograficzno-kulturowego kontekstu tożsamości lokalnej mieszkańców analizowanych miast. Badaniami terenowymi objęto miasta Racibórz i Lubliniec z województwie śląskim oraz Nysę i Głogówek w województwie opolskim. Podstawą ich wyboru były trzy główne kryteria: położenie przestrzenne — dystans wobec centrum danego województwa; obecność ludności rdzennie śląskiej i zróżnicowanie procesów migracji mieszkańców miast poza granice kraju; a także przekształcenia ich struktury gospodarczej z przemysłowej na postprzemysłową.

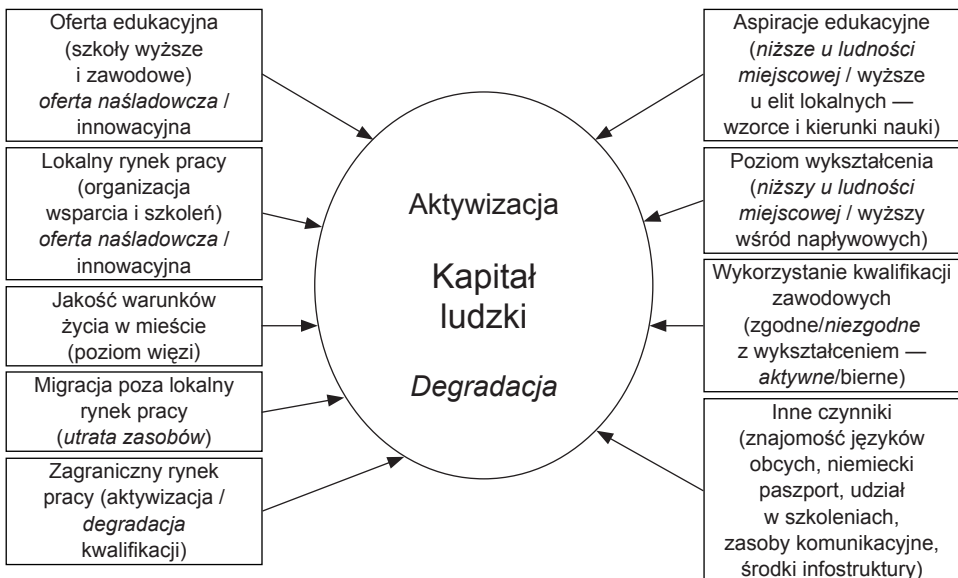
Realizacja projektu przebiegała w trzech etapach, w kolejnych seriach badań terenowych. Pierwszą serię zaplanowano jako bezpośrednie wy-

wiady z głowami 1 600 gospodarstw domowych dla wykonania analizy porównawczej cech kapitału ludzkiego tych gospodarstw oraz oceny warunków kształtujących ich aktywność i poczucie jakości życia w mieście. Badania te przeprowadzono w listopadzie—grudniu 2008 roku.

Drugą serię badań przeprowadzono z członkami szeroko rozumianych elit miejskich w formie 800 ankiet, rozdawanych około 200 osobom zajmującym w każdym z miast ważne stanowiska instytucjonalne, osobom pełniącym funkcje kierownicze lub społeczne, będącym również przedsiębiorcami i działaczami lokalnymi. Ankiety te były zwracane drogą pocztową w okresie maj—lipiec 2009.

Trzecia seria badań polegała na wykonaniu pogłębionych jakościowych wywiadów z wybranymi celowo reprezentantami gospodarstw domowych badanych w pierwszej serii oraz z przedstawicielami instytucji lokalnych, głównie związanych z organizacją systemu edukacji i z prowadzeniem polityki aktywizacji lokalnego rynku zatrudnienia. Badania te objęły 89 mieszkańców reprezentujących dwie kategorie demograficzne — osoby młode w wieku 18—30 lat, które weszły na rynek pracy po transformacji ustrojowej w 1989 roku, oraz osoby w wieku 40—59 lat, o dłuższym stażu zawodowym, doświadczające następstw dezaktywizacji zawodowej w tradycyjnych obszarach aktywności przemysłowej i rolnoprzemysłowej w procesie przebudowy gospodarki.

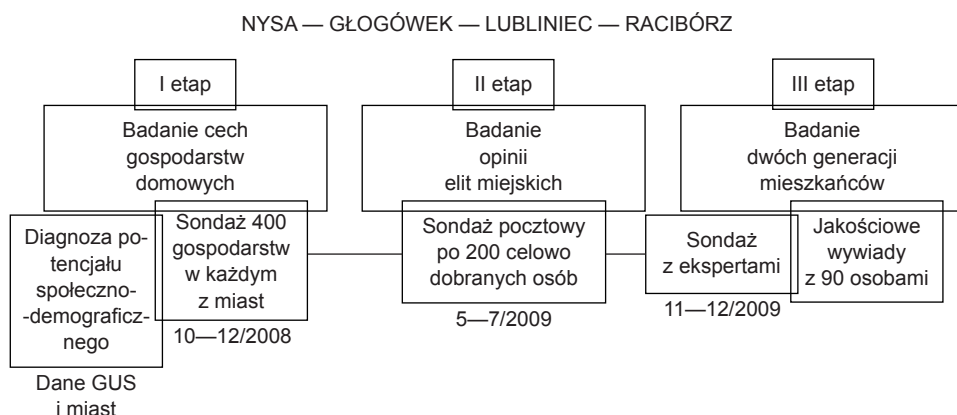
Roboczy model analizy kapitału ludzkiego obrazuje rys. 1.

Rys. 1. Model wpływu czynników decydujących o aktywizacji i degradacji kapitału ludzkiego

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne zespołu badawczego.

Celem III etapu była analiza różnic i podobieństw w strategiach adaptacyjnych badanych osób w powiązaniu z postrzeganiem cech społeczno-kulturowych środowiska ich życia (tożsamością miejsca) w ujęciu międzygeneracyjnym. Natomiast analiza opinii ekspertów — 17 liderów instytucji lokalnych (kierowników i naczelników wydziałów lub referatów oświaty z urzędów miejskich, starostw powiatowych i powiatowych urzędów pracy w badanych miastach) — posłużyła do rozpoznania sposobów zarządzania systemem kształcenia na poziomie lokalnym oraz postrzegania problemów z aktywizacją i adaptacją siły roboczej do potrzeb miejskiego i powiatowego rynku pracy. Ta ostatnia seria badań wykonana została w okresie listopad—grudzień 2009.

Rys. 2. Schemat etapów realizacji projektu i zadań badawczych wykonywanych przez zespół
ŹRÓDŁO: Opracowanie własne zespołu badawczego.

Jak pokazuje rys. 2., plan badawczy obejmował przeprowadzenie wstępnej diagnozy potencjału społeczno-demograficznego wyróżnionych miast peryferyjnych na podstawie danych wtórnych. Realizację dwóch ilościowych badań sondażowych oraz przeprowadzenie lustracji terenowej za pomocą jakościowych wywiadów z przedstawicielami instytucji lokalnych traktowanymi jako eksperci kierujący jednostkami edukacji oraz zarządzający lokalnym rynkiem pracy i wsparcia bezrobotnych. Jakościowe wywiady swobodne z niewielką liczbą standaryzowanych pytań wykonano na ostatnim etapie, realizując łącznie 89 rozmów z celowo dobranymi reprezentantami dwóch wiekowych kategorii zwanych umownie młodą (18—39 lat) oraz starszą (40—59 lat) generacją mieszkańców. Dobór obejmował częściowo respondentów z wcześniej odwiedzanych gospodarstw domowych oraz uzupełniające jednostki, które spełniały ponadto kryteria związane z trudnościami w aktywizacji zawodowej lub edukacyjnej. Zespół zdołał zrealizować mniejsze od zakładanych wiel-

kości prób sondażowych z I i II etapu. Podstawowe walory porównawcze w analizach ilościowych zostały jednak zachowane. Badania III etapu częściowo również wykorzystane zostały do ilościowych porównań. Ich podstawową funkcją było natomiast dostarczenie informacji dotyczących specyfiki tożsamości kulturowych mieszkańców jako uczestników świata lokalnego.

7. Struktura prezentacji i cele opracowania

Prezentowane opracowanie zostało podzielone na kilka autorskich rozdziałów. Omówiono w nich najważniejsze wyniki badań diagnozujących potencjały społeczno-demograficzne mieszkańców badanych miast, oraz ich postawy i formy aktywności na poziomie gospodarstw domowych, porównując je do opinii członków elit lokalnych o warunkach życia i następstwach ruchliwości edukacyjnej i zawodowej dla jakości życia w ich miastach. Autorzy poszczególnych rozdziałów tej pracy prezentują kluczowe dane dla oceny zasobów i dynamiki kapitału ludzkiego w małych i średnich miastach. Opracowanie przygotowane przez Bożenę Pactwę (przy konsultacyjnym udziale Leszka A. Gruszczyńskiego) służy identyfikacji potencjału demograficznego i cech społeczno-kulturowych populacji badanych miast w okresie transformacji. W kolejnym opracowaniu Adam Bartoszek analizuje edukacyjną i społeczno-zawodową ruchliwość badanych mieszkańców oraz członków elit lokalnych w powiązaniu z ich oceną warunków życia w swoim mieście. Urszula Swadźba poszukuje odpowiedzi na pytania o czynniki kształtujące aktywność edukacyjną w powiązaniu ze strategiami lokalnymi oraz z innowacyjnością zasobów ludzkich z badanych gospodarstw domowych. Rafał Muster przedstawia diagnozę problemów aktywizacji kapitału ludzkiego na lokalnych rynkach pracy wraz z oceną instytucjonalnego oddziaływania na adaptację do ich potrzeb przez osoby bezrobotne i poszukujące zatrudnienia. Charakterystyka postrzegania tożsamości miejsca i zakorzenienia badanych w przestrzeni społeczno-kulturowej przedstawiona w następnym rozdziale przez Marka Dziewierskiego rozszerza pojmowanie czynników kształtujących strategie adaptacyjne mieszkańców małych i średnich miast. Adam Bartoszek i Urszula Swadźba w końcowym rozdziale książki podsumowują następstwa ruchliwości kapitału ludzkiego dla jakości życia w badanych miastach, bilansując efekty rozwojowe procesów migracji przyciągającej zasoby ludzkie i skłaniających część mieszkańców do emigracji poza lokalne środowiska. Dynamika tych

przeptywów uzyskuje swoją regulację poprzez zapotrzebowanie na kwalifikowane zasoby kapitału ludzkiego oraz aspiracje życiowe i zawodowe badanych mieszkańców. Kryterium diagnozy, stosowane w tym opracowaniu, stanowi rozpoznanie opinii głów gospodarstw domowych oraz członków elit lokalnych o perspektywach, jakie ich miasto stwarza młodym ludziom. Wskaźniki ogólne subiektywnej jakości życia w mieście oraz szans, jakie daje ono młodym, zdolnym ludziom na dobre życie, są znaczącymi czynnikami regulującymi zindywidualizowane strategie aktywności kapitału ludzkiego. Wzorce sukcesu i poczucie zobowiązania we wspieraniu swoich dzieci są szczególnie wyraźne w przypadku członków elit lokalnych.

Analizy prowadzone w naszym opracowaniu przekonują o zindywidualizowanym i rozproszonym kształtowaniu strategii adaptacyjnych. Peryferyjność świata lokalnego jest względna, ale znacząco obecna na poziomie mentalności społecznej. Kapitał ludzki, zaktywizowany na etapie edukacji zawodowej, zyskuje swoje dyspozycje przez, najczęściej naśladowcze, orientowanie się na spontanicznie identyfikowane kierunki kształcenia. Pozyskanie wyższych od swoich rodziców kwalifikacji jest naturalnym i dość powszechnym sposobem wzbogacania kapitału ludzkiego. Problemem pozostaje skuteczna aktywizacja na lokalnym rynku pracy zasobów ludzkich o kwalifikacjach przekraczających potrzeby miejscowych firm i instytucji. Czy ich częściowa migracja w kierunku ponowoczesnych centrów oznacza utratę potencjału wysokokwalifikowanych zasobów ludzkich w peryferyjnych środowiskach zawodowych? Czy częściowa degradacja ich kwalifikacji formalnych w tym procesie zostaje zrekompensowana adaptacją, zakorzeniającą ludzi na zewnętrznym rynku pracy, dzięki ich migracyjnej ruchliwości?

Strategie instytucjonalnego wsparcia i oferta zatrudnienia kadr w instytucjach obsługujących infrastrukturę społeczną tworzą przestrzeń awansu wypełnianą przez odpowiednio przystosowane segmenty zasobów kapitału ludzkiego. Czy deficytowe w środowisku lokalnym zawody to profesje wymagające najwyższych kompetencji? Jeżeli okazuje się, że są to głównie zawody tradycyjne rzemieślniczo-usługowe oraz robotnicze, techniczne, budowlane, to czy kształcenie i emigracja kadr z akademickimi dyplomami będzie przejawem pozytywnej aktywności zmobilizowanych aspiracjami zasobów ludzkich? W jakim stopniu procesy emigrowania za wyższymi wynagrodzeniami i bezpieczeństwem socjalnym przyczyniają się do peryferyzacji małych i średnich miast? Odpowiedzi na takie pytania są w tym opracowaniu udzielane tylko częściowo. Należy podejmować dalsze badania na analizowanym obszarze. Autorzy przedstawianego tu sprawozdania mają świadomość ograniczonej trafności swoich ustaleń i niepełności danych, jakie zdołali zgromadzić. Szeroko zaplanowane badania porównaw-

cze napotykały wiele metodologicznych i realizacyjnych problemów. Najważniejszym z nich okazał się brak gotowości badanych rodzin do ponownej analizy zachowań części ich członków w trzeciej serii badań. Nie zdołaliśmy zachować ciągłości analizy porównawczej opinii głów tych gospodarstw i ich cech społeczno-demograficznych z wypowiedziami ich członków wybranych do badań diagnostycznych trzeciego etapu. Wzrost interpretacyjny zebranego materiału został jednak zachowany. W rezultacie liczymy na istotne analityczne wnioski dotyczące procesów mobilizacji i degradacji kwalifikowanego kapitału ludzkiego na lokalnych rynkach pracy oraz poza nimi.